

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΕΨΕΩΝ
RESEARCH INSTITUTE FOR TOURISM**

Ανάπτυξη και Ανεργία: Προοπτικές

Παναγιώτης Γ. Παυλόπουλος

Μελέτες: 8

Αθήνα, 2000

Το Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων (ΙΤΕΠ) ιδρύθηκε το 1996 με πρωτοβουλία των επιχειρηματικών φορέων, που δραστηριοποιούνται στον τομέα του τουρισμού, και με συμπαραστάση προσωπικότητων της οικονομικής ζωής και του πνευματικού κόσμου της χώρας.

Βασικός καταστατικός σκοπός του Ινστιτούτου Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων είναι η εκπόνηση επιστημονικώς θεμελιωμένων μελετών, αναφερομένων στα προβλήματα της τουριστικής οικονομίας και γενικότερα της ελληνικής οικονομίας. Πρόκειται ουσιαστικώς για μελέτες εφαρμοσμένης έρευνας που έχουν επιδίωξη την διατύπωση προτάσεων, δυναμικώς χρήσιμων, για την διαμόρφωση πολιτικών προαγωγικών του τουρισμού και της οικονομίας.

Η εξασφάλιση διατηρήσιμης μακροπρόθεσμης αναπτύξεως της τουριστικής βιομηχανίας, δηλ. υγιούς αναπτύξεως που τείνει να μεγιστοποιεί μακροπρόθεσμως τις ωφέλειες για το κοινωνικό σύνολο, προϋποθέτει προγραμματισμένη δράση, συνειδητές επιδιώξεις από πλευράς πολιτείας και καθορισμό τουριστικών προτύπων υποταγμένων στις αναπτυξιακές επιλογές. Με την σειρά της η προγραμματισμένη δράση, η ένταξη με άλλα λόγια των κρατικών και ιδιωτικών πρωτοβουλιών σε συγκεκριμένο, συνειδητά επιλεγμένο πλαίσιο πολιτικής, σε συγκεκριμένη εικόνα μέλλοντος για την τουριστική βιομηχανία, απαιτεί όχι μόνο φαντασία και οραματισμό, αλλά και γνώση, η οποία με την σειρά της προϋποθέτει συνεχή και σοβαρή μελέτη όλων των διαστάσεων του προβλήματος που συνοπτικώς ονομάζουμε: τουριστική ανάπτυξη.

Ίσως να εμπεριέχει στοιχεία υπερβολής, αλλά εμπεριέχει και στοιχεία αληθείας, ο ισχυρισμός ότι η ήκιστα ικανοποιητική κατάσταση, που παρατηρείται στον κλάδο του τουρισμού, από όποια οπτική γωνία και αν τον θεωρήσουμε, δεν είναι άσχετη με την απουσία επαρκών βασικών μελετών. Ο έγκαιρος εντοπισμός των προβλημάτων, η οριοθέτηση ενδεχομένων παθογενών καταστάσεων όχι μόνο θα είχε υποκινήσει το ενδιαφέρον της πολιτείας για την αντιμετώπισή τους, αλλά και την στάση και τις ενέργειες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας θα είχε επηρεάσει θετικώς. Πιστεύουμε, ότι τα συμπεράσματα από την μελέτη σοβαρών προβλημάτων, όπως είναι η απασχόληση του εργατικού δυναμικού, το ισοζύγιο εξωτερικών πληρωμών, η μακροχρόνια βιωσιμότητα του κλάδου και η διατήρηση αφθόρου του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, μπορούν να παράσχουν επαρκώς ισχυρούς ερεθισμούς για έγκαιρη και ορθή ενεργοποίηση των φορέων ασκήσεως της οικονομικής πολιτικής.

Εν όψει των ανωτέρω και των καταστατικών προβλέψεων του ΙΤΕΠ, το πεδίο εντός του οποίου θα κινηθεί η ερευνητική προσπάθεια του Ινστιτούτου είναι αρκετά ευρύ. Προβλήματα, όπως η ανάδειξη του τουριστικού πλούτου της χώρας, η γεωγραφική κατανομή της τουριστικής δραστηριότητας, η άμβλυνση της εποχικότητας, ο λειτουργικός προσδιορισμός των ορίων αρίστης σωρεύσεως τουριστικών δραστηριοτήτων στον χώρο κ.ο.κ., αλλά και η μελέτη προβλημάτων υποδομής, ανήκουν, εμπίπτουν στα ερευνητικά ενδιαφέροντα του Ινστιτούτου. Στο πεδίο ερευνητικού ενδιαφέροντος του Ινστιτούτου εμπίπτουν, επίσης, και προβλήματα που, ενώ φέρουν τον μανδύα του βραχυπροθέσμου, συνεπάγονται πολλάκις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις απροσδιορίστου μεγέθους.

Εκφράζεται η αισιόδοξη πρόβλεψη, ότι η ίδρυση και λειτουργία του Ινστιτούτου θα αποδειχθεί εξόχως δημιουργική πρωτοβουλία όχι μόνο ένεκα της συμβολής του στην κατανόηση των προβλημάτων του τουριστικού τομέα, αλλά και ένεκα της γενικότερης ερευνητικής εμπλοκής του στα καίρια προβλήματα της ελληνικής οικονομίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΕΣ	ix
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ	xi
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	xiii
ΣΥΝΟΨΗ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Εισαγωγή	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η Ανεργία κατά την Περίοδο 1960-1998: Στατιστική Ανάλυση	
2.1. Εισαγωγή	19
2.2. Στατιστική Διερεύνηση της Σχέσεως μεταξύ Ανεργίας και Πιθανών Αιτιωδών Παραγόντων	24
2.3. Εφαρμογές με Εναλλακτικά Υποδείγματα και Σενάρια. . . .	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Χαρακτηριστικά της Ανεργίας	
3.1. Μακροδιάσταση	41
3.2. Μικροδιάσταση	50
3.3. Γενικές Διαπιστώσεις και Προοπτικές	63
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Χαρακτηριστικά Ανέργων: Σύγκριση με Χώρες-Μέλη της ΕΕ	
4.1. Εισαγωγή	69
4.2. Κατά Ηλικία Διάρθρωση της Ανεργίας	69
4.3. Ανεργία κατά Φύλο και Ηλικία	72
4.4. Ανεργία εντός Εκάστης Ομάδας Ηλικιών	74
4.5. Ανεργία κατά Επίπεδο Εκπαιδύσεως (Ηλικίες 25-59 ετών)	75
4.6. Κατανομή της Ανεργίας με Κριτήριο την Διάρκεια	76
4.7. Ανεργία με Κριτήριο την Επαγγελματική Κατάσταση	78
4.8. Κατανομή της Ανεργίας κατά Κλάδο Παραγωγής	80
4.9. Επαγγελματικώς Καταρτιζόμενοι (Απασχολούμενοι) Ηλικίας 25-49 Ετών κατά Κλάδο Παραγωγής ως Ποσοστό της Απασχολήσεως του Κλάδου	84

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Διαπιστώσεις – Συμπεράσματα

5.1. Εισαγωγή	91
5.2. Μακροδιαπιστώσεις - Συμπεράσματα	91
5.3. Μικροδιαπιστώσεις - Συμπεράσματα	97
5.4. Μικροχαρακτηριστικά της Ανεργίας: Διεθνείς Συγκρίσεις	99

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Μεσοπρόθεσμες Προοπτικές Απασχόλησως και Ανεργίας

6.1. Εισαγωγή	105
6.2. Πιθανή Εξέλιξη του Εργατικού Δυναμικού κατά την Προσεχή Δεκαετία	106
6.3. Οικονομική Ανάπτυξη	110
6.4. Πιθανή Μελλοντική Εικόνα Κρισίμων Παραγόντων Αναπτύξεως	118
6.4.1. Γενικά	118
6.4.2. Αποταμίευση	118
6.4.3. Κοινωνικές Δαπάνες	122
6.4.4. Κόστος Εργασίας ανά Μονάδα Προϊόντος	123
6.5. Ανάπτυξη και Απασχόληση: Εναλλακτικά Σενάρια	124
6.5.1. Ανάπτυξη	124
6.5.2. Ανάπτυξη και Απασχόληση	131

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Κατευθύνσεις Οικονομικής Πολιτικής και Απασχόληση

7.1. Εισαγωγή	139
7.2. Αναπτυξιακός Προσανατολισμός	143
7.2.1. Διαθέσιμες Κλαδικές Επιλογές	145
7.2.2. Παραγωγικότητα Εργασίας και Απασχόληση	148
7.3. Εργατικό Δυναμικό - Ανεργία	151
7.4. Πολιτική Εργατικού Δυναμικού	154
7.4.1. Μεταναστευτική Πολιτική	154
7.4.2. Εκπαίδευση - Κατάρτιση	155
7.5. Μέτρα Εργασιακής Πολιτικής	157
7.6. Κλαδική Πολιτική Αναπτύξεως	163

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	169
---------------------------	-----

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Πίνακας 2.1.	ΑΕΠ, Εργατικό Δυναμικό, Απασχόληση, Ανεργία 1960-98	20
Πίνακας 2.2.	Εργατικό Δυναμικό, Ανεργία 1960-1998	23
Πίνακας 2.3.	Εργατικό δυναμικό, ΑΕΠ, Ανεργία 1960-1998 (% μεταβολές)	32

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Πίνακας 3.1.	Οικονομικές Εξελίξεις: Περίοδος 1960-1990	43
Πίνακας 3.2.	Μεταβολές Βασικών Οικονομικών Μεγεθών: 1980-1998	45
Πίνακας 3.3.	Εξέλιξη του Ενεργού Αγροτικού Πληθυσμού σε Σχέση με το Συνολικό Ενεργό Πληθυσμό και τον Αγροτικό Πληθυσμό	48
Πίνακας 3.4.	Εξέλιξη της Ανεργίας κατά την Περίοδο 1981-98	51
Πίνακας 3.5.	Ηλιακή Κατανομή της Ανεργίας	52
Πίνακας 3.6.	Νέοι Ανεργοί κατά Φύλο και Ηλικία (% Κατανομή)	53
Πίνακας 3.7.	Κατανομή Νέων Ανέργων κατά Ηλικία (%Κατανομή)	54
Πίνακας 3.8.	Ανεργία κατά Επίπεδο Εκπαιδύσεως (% επί του Συνόλου)	55
Πίνακας 3.9.	Κατανομή Ανέργων κατά Φύλο και Επίπεδο Εκπαιδύσεως (% επί Συνόλου Κατηγορίας)	56
Πίνακας 3.10.	Νέοι Ανεργοί βάσει Επιπέδου Εκπαιδύσεως (% Κατανομή επί Συνόλου Κατηγορίας)	56
Πίνακας 3.11.	Ανεργοί κατά Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας	58
Πίνακας 3.12.	Κατανομή Ανέργων κατά Διάρκεια	59
Πίνακας 3.13.	Κατανομή Ανέργων κατά Διάρκεια και Κλάδο	59
Πίνακας 3.14.	Ανεργία Αγροτικού και Αστικού Τομέα	60
Πίνακας 3.15.	Ανεργοί κατά Κλάδο και Ηλικία	61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Πίνακας 4.1.	Κατά Ηλικία Διάρθρωση της Ανεργίας στην ΕΕ (1996)	71
Πίνακας 4.2.	Διάρθρωση Ηλικίας κατά Φύλο και Ηλικία (ΕΕ 1996).	73
Πίνακας 4.3.	Ανεργία: Ποσοστό Ανεργίας κατά Ομάδα Ηλικιών	74
Πίνακας 4.4.	Ανεργία: Κατανομή κατά Επίπεδο Εκπαιδύσεως (ΕΕ 1996) Ηλικίες 25-59	76
Πίνακας 4.5.	Κατανομή με Κριτήριο τη Διάρκεια	77
Πίνακας 4.6.	Κατανομή της Απασχολήσεως με Κριτήρια την Επαγγελματική Κατάσταση (1996)	80
Πίνακας 4.7.	Κατανομή Ανέργων κατά Κλάδο Παραγωγής	83
Πίνακας 4.8.	Επαγγελματικώς Καταρτιζόμενοι Απασχολούμενοι Ηλικίας 25-59 Ετών κατά Κλάδο Παραγωγής ως Ποσοστό της Απασχολήσεως του Κλάδου	84
Πίνακας 4.9.	Απασχολούμενοι Επαγγελματικώς Καταρτιζόμενοι κατά Κλάδο Παραγωγής Ηλικίας 25-59 Ετών ως Ποσοστό της Απασχολήσεως του Κλάδου	87

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Πίνακας 6.1.	Παρεμβατισμός και Ανάπτυξη	114
Πίνακας 6.2.	Διάφορες Παράμετροι της Ελληνικής Οικονομίας	119
Πίνακας 6.3.	Οριακός Κεφαλαιακός Συντελεστής και Οικονομική Μεγέθυνση	125
Πίνακας 6.4.	Σχέση Ρυθμού Αναπτύξεως και Ρυθμού Μεταβολής της Απασχολήσεως	132

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Πίνακας 7.1.	Παραγωγικότητα Εργασίας	149
Πίνακας 7.2.	Μεταβολή των Κλαδικών Μεριδίων στην Απασχόληση 1985-97	153
Πίνακας 7.3.	Κατανομή των Πόρων του Γ' ΚΠΣ	166

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

- Διάγραμμα 2.1 Απασχόληση, Εργατικό Δυναμικό
Ανεργία 1960-98. 21
- Διάγραμμα 2.2. % Μεταβολές Εργατικού Δυναμικού,
ΑΕΠ και Ανεργίας 33

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

- Διάγραμμα 4.1. Κατά Ηλικία Διάρθρωση της Ανεργίας
στην ΕΕ (1996) 72

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

- Διάγραμμα 5.1. Εργατικό Δυναμικό, Απασχόληση στη Γ.Κ.,
Καθαρή Μετανάστευση, Ανεργία 1960-98. 93

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

- Διάγραμμα 6.1. ΑΕΠ, Καθαρή Αποταμίευση, Διαφορά Πραγμ.
Μισθών – Παραγωγικότητας, Μερίδιο Εργασίας
στο Εθνικό Εισόδημα 112
- Διάγραμμα 6.2. Ρυθμοί Αναπτύξεως και Παρεμβατισμός 114
- Διάγραμμα 6.3. Δαπάνες Κοινωνικής Προστασίας 116
- Διάγραμμα 6.4. Καθαρή Ιδιωτική Αποταμίευση –
Φορολογικά Έσοδα 1960-1999 121
- Διάγραμμα 6.4α. Καθαρή Ιδιωτική Αποταμίευση –
Φορολογικά Έσοδα 1960-1979 121
- Διάγραμμα 6.4β. Καθαρή Ιδιωτική Αποταμίευση –
Φορολογικά Έσοδα 1980-1999 121
- Διάγραμμα 6.5. Οριακός Κεφαλαιακός Συντελεστής
και Ρυθμός Οικονομικής Μεγαθύνσεως 126

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το ΙΤΕΠ στα πλαίσια των καταστατικών σκοπών, απεφάσισε την εκπόνηση μελέτης για το μεγάλο οικονομικό και κοινωνικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει σήμερα η χώρα: την ανεργία. Το πρόβλημα αυτό, κατά την άποψη του Ινστιτούτου, δεν έχει μελετηθεί στο βάθος που δικαιολογεί η σπουδαιότητά του. Η ανά χειράς έκδοση επιδιώκει να καλύψει αυτό το κενό ή τουλάχιστον να αποτελέσει εφαλτήριο για διάλογο και διατύπωση προβληματισμών, που θα φωτίσουν το πρόβλημα και θα παράσχουν την βάση για διαμόρφωση καταλλήλου πολιτικής απασχολήσεως. Εκφράζεται η ελπίδα ότι το έλασσον από τις ανωτέρω επιδιώξεις έχει επιτευχθεί.

Για την ολοκλήρωση της μελέτης πολύτιμη υπήρξε η βοήθεια της συνεργάτιδας Σοφίας Πανούση, η οποία με ιδιαίτερη φροντίδα και αποτελεσματικότητα αντιμετώπισε και έφερε εις πέρας τα διάφορα διοικητικά και τεχνικά προβλήματα που ανέκυπταν κατά τη διεξαγωγή της ερευνητικής εργασίας. Επίσης, οφείλω ευχαριστίες στον κ. Βασίλειο Κωνσταντάρα, ο οποίος βοήθησε σημαντικά στο ογκώδες υπολογιστικό έργο που απαιτήσαν οι πινακοποιήσεις των στοιχείων, αλλά και η συγκέντρωση των στοιχείων. Η Βασιλική Μαργώνη βοήθησε πολλαπλώς τόσο στην δακτυλογράφηση των κειμένων όσο και στον έλεγχο των πινάκων και την ευχαριστώ.

Για την τελική διατύπωση των συμπερασμάτων της μελέτης, καθώς και για ζητήματα απόμμενα της αξιοπιστίας των στατιστικών στοιχείων υπήρξε πολύτιμη η βοήθεια των κ.κ. Ιωάννη Σιδηρόπουλου και Ανδρέα Κουζέλη. Η μακρά εμπειρία και αναλυτική τους ικανότητα σε θέματα οικονομικών μετρήσεων και οικονομικής πολιτικής συνέβαλε αποφασιστικά στην μείωση του αριθμού των πιθανών σφαλμάτων. Είναι αυτονόητο, ότι η ευθύνη για λάθη και παραλείψεις είναι αποκλειστικά δική μου.

Καθηγητής Παν. Γ. Παυλόπουλος

Αθήναι, Οκτώβριος 2000

ΣΥΝΟΨΗ

1. Διαπιστώσεις Απορρέουσες από την Εξέταση των Στατιστικών Καταγραφισών Εξελίξεων της Αναπτύξεως και της Ανεργίας.

Η ιστορική ανάλυση των εξελίξεων της αναπτύξεως και της ανεργίας ως μακρομεγεθών και ως συνόλου χαρακτηριστικών δεν έχει την έννοια εντοπισμού κάποιας τάσεως, χρησιμοποιήσιμη για διάγνωση του μέλλοντος. Αντιθέτως, επιδίωξη ήταν να αναδειχθούν τα στοιχεία εκείνα που διαφοροποιούν την παρούσα κατάσταση από εκείνη των περιόδων 1960-80 και 1980-90.

(Α) Μακροδιαπιστώσεις

α. Το σύνολο σχεδόν της αύξησεως του ΑΕΠ κατά την περίοδο 1960-98 προήλθε από αύξηση της παραγωγικότητας. Έναντι αύξησεως του ΑΕΠ κατά 346% (αύξηση 4,5 φορές) η απασχόληση αυξήθηκε μόνο κατά 16%, η δε αύξηση αυτή είναι προϊόν της τελευταίας εικοσαετίας. Από το 1960 μέχρι και την δεύτερη πενταετία του 70, η αύξηση της παραγωγικότητας εξηγεί το 103% της παραγωγής. Αυτό σημαίνει ότι στην εικοσαετή περίπου αυτή περίοδο η απασχόληση μειώθηκε κατά 6%. Στην περίοδο δε αυτή σημειώθηκε η ταχύτερη οικονομική ανάπτυξη που γνώρισε ποτέ η χώρα, η οποία ήταν και μια από τις ταχύτερες στον κόσμο (7,1% ετησίως).

β. Η αύξηση της παραγωγής στην περίοδο 1960-98 οφείλεται κατά 95% στην παραγωγικότητα. Συνεπεία αυτού του παράγοντα, οι μεταβολές του εργατικού δυναμικού ανεδείχθησαν σε δεσπόζουσα προσδιοριστική δύναμη του μεγέθους της ανεργίας. Η διατήρηση της ανεργίας σε πολύ χαμηλό επίπεδο μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 70 (γύρω στο 2,5%) εξηγείται από την μείωση του εργατικού δυναμικού λόγω μεταναστεύσεως. Η μεγάλη έξοδος από τον αγροτικό τομέα δεν είχε τις δραματικές επιπτώσεις στο επίπεδο της ανεργίας που θα ανέμενε κανείς, εξαιτίας της μεταναστεύσεως αφ' ενός και της μεγάλης επεκτάσεως του κλάδου της μεταποίησης και Γενικής Κυβερνήσεως αφ' ετέρου. Η απα-

σχόληση στην μεταποίηση αυξήθηκε κατά πλέον του 70% μεταξύ 1960 και 1980.

γ. Εν δυνάμει, το επίπεδο της ανεργίας στην χώρα μας ήταν καθ' όλη την περίοδο πολύ υψηλό, λόγω της ασυνήθως υψηλής παραγωγικότητας με την οποία ανεπτύσσετο η οικονομία και της μεγάλης εξόδου του πληθυσμού από τον αγροτικό τομέα. Εκτιμήθηκε, ότι σε συνθήκες καθαρής μεταναστεύσεως ίσης με το μηδέν και με δεδομένη την συντελεσθείσα φυσική αύξηση του πληθυσμού, το ποσοστό της ανεργίας θα ήταν 15% το 1974, 16% το 1980 και 13% το 1990.

δ. Κατά την δεκαετία 1981-1990, όταν το εργατικό δυναμικό αυξήθηκε κατά 16% - λόγω παλιννοστήσεως - ο δε ρυθμός αναπτύξεως ήταν σχεδόν μηδενικός, απεφεύχθη έκρηξη της ανεργίας λόγω ταχείας επεκτάσεως του δημοσίου τομέα. Μόνη η Γενική Κυβέρνηση απερρόφησε το 70% περίπου της εξ 190.000 ατόμων αυξήσεως της απασχολήσεως.

ε. Οι οικονομικές εξελίξεις των τελευταίων 15-20 ετών, και κυρίως των τελευταίων 10 ετών, καθιστούν πρόδηλο ότι είναι μη ρεαλιστικό να συναρτήσουμε το μέλλον της οικονομικής αναπτύξεως και της απασχολήσεως με τις εμπειρίες της περιόδου 1960-1980.

- i. Κατά την περίοδο 1975-98 η εισροή εργατικού δυναμικού από το εξωτερικό, παλιννοστούντων και μη, υπερέβη το 1.000.000 ατόμων. Το απόθεμα δε αυτό είναι απίθανο να ακολουθήσει αντίστροφη πορεία. Η πλέον αισιόδοξη για την ανεργία πρόβλεψη είναι ότι θα μειώνεται το εν λόγω απόθεμα λόγω γηράνσεως ή καθ' οιονδήποτε τρόπο απαξιώσεως.
- ii. Οι αναπτυξιακές δυνατότητες έχουν συρρικνωθεί κατά μη ευχερώς αναστρέψιμο τρόπο. Το υψηλό ποσοστό αποταμιεύσεως, τα χαμηλά επιτόκια, το φθίνον μερίδιο των μισθών στο εθνικό εισόδημα και το πλέγμα μέτρων προστασίας κατά του εξωτερικού ανταγωνισμού, η εργασιακή πειθαρχία και παραγωγική εγρήγορση δεν αποτελούν πλέον στοιχεία του αναπτυξιακού περιβάλλοντος.
- iii. Η απασχόληση εκατοντάδων χιλιάδων αλλοδαπών σε συνθήκες, επίσης, εκατοντάδων χιλιάδων γηγενών ανέργων υπογραμμίζει την ύπαρξη βαθυτάτης διαστάσεως μεταξύ αναγκών της παραγωγικής διαδικασίας σε εργατικό δυναμικό και καταλληλότητα

και διαθεσιμότητας του ανέργου εργατικού δυναμικού, είτε λόγω προσόντων, είτε λόγω απροθυμίας απασχολήσεως στις διαθέσιμες θέσεις εργασίας. Το τελευταίο αποτελεί σοβαρό πρόβλημα και είναι ενδεχόμενο να προκαλέσει στο μέλλον υψηλό ποσοστό ανεργίας σε συνθήκες στενότητας στην αγορά εργασίας.

στ. Το υψηλό ποσοστό των αυτοτελώς εργαζομένων (45,7% έναντι μέσου όρου 17,1% για την ΕΕ) και το συγκριτικώς χαμηλό ποσοστό συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό, ιδιαιτέρως δε του γυναικείου εργατικού δυναμικού, θα εξακολουθήσει στο μέλλον να τροφοδοτεί την ανεργία ακόμη και σε συνθήκες σταθερού εργατικού δυναμικού. Διότι θα είναι δύσκολο μέχρι απίθανο οι μεταβολές, τεχνολογικές, οργανωτικές και δομικές, που συντελούνται να οδηγήσουν σε απορρόφηση του συνόλου του εκτοπιζομένου εργατικού δυναμικού.

ζ. Το γενικό συμπέρασμα των ανωτέρω διαπιστώσεων δεν εμφανίζεται καθόλου αισιόδοξο για το μέλλον, αν υποθέσουμε ότι το εργατικό δυναμικό στο μέλλον θα αυξάνεται, έστω και κατά το ήμισυ του ποσοστού με το οποίο αυξανόταν κατά τα τελευταία χρόνια. Διότι, όπως έχει τονισθεί στα προηγούμενα, οι δυνητικές διέξοδοι για την καταπολέμηση της ανεργίας προσκόπουν σε εμπόδια. Η ταχύτερη ανάπτυξη προσκόπτει στον αδιαπέραστο τοίχο: την ροπή προς αποταμίευση και ροπή προς καταβολή αυξημένης προσπάθειας. Η εμπειρία από την περιορισμένη δυναμική που προσέδωσε στην οικονομία ο πακτωλός των κοινοτικών οικονομικών ενισχύσεων, προϊδεάζει αρνητικώς για τη δυνατότητα της οικονομίας να αναπτυχθεί με τον ρυθμό που απαιτείται για να απορροφά την αύξηση του εργατικού δυναμικού, εμφανούς και αφανούς, και να μειώνει παραλλήλως το ποσοστό του υφισταμένου αποθέματος ανέργων. Τα αισιόδοξης κατευθύνσεως σενάρια που εξετάστηκαν για την ανάπτυξη δεν πείθουν για την αναπτυξιακή ικανότητα της οικονομίας να λύσει σχετικώς γρήγορα το πρόβλημα της ανεργίας, ενόψει των κρυφών και φανερών πηγών αυξήσεως του εργατικού δυναμικού. Διότι με ρυθμό αυξήσεως της παραγωγικότητας 2,5-3,0% ετησίως που συνιστά εύλογη προϋπόθεση βελτιώσεως της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της εγχώριας παραγωγής, η μείωση της ανεργίας θα απαιτήσει αύξηση της παραγωγής που δεν είναι εφικτή με βάση τις παραγωγικές δυνατότητες της χώρας.

(B) Μικροδιαπιστώσεις

α. Η θέση των ανέργων γυναικών είναι σχεδόν καθολικώς δυσμενέστερη σε σύγκριση με εκείνη των ανέργων αρρένων. Μεταξύ του 1981 και 1998 η ανεργία των γυναικών αυξήθηκε με ρυθμό 2,5 φορές μεγαλύτερο σε σύγκριση με την ανεργία των αρρένων. Το ποσοστό των ανέργων γυναικών στο σύνολο των ανέργων ανέρχεται σε 60,5% (1998) έναντι 44,9% το 1981. Αλλά και με κριτήριο την διάρκεια παρατηρείται συγκριτική χειροτέρευση. Το ποσοστό των ανέργων γυναικών διαρκείας άνω του έτους από 61,5% το 1981 ανήλθε σε 67,1% το 1998. Ομοίως, στους νέους άνεργους (όχι σε ηλικία) – ένας στους δύο προέρχεται από κατάσταση απασχόλησως – το ποσοστό των γυναικών έχει αυξηθεί ταχύτερα. Σε αντίθεση με τους άνεργους, η ηλικιακή συμπεριφορά της ανεργίας των οποίων έχει παραμείνει αμετάβλητη, στις γυναίκες άνω των 24 ετών έχει συντελεσθεί δραματική χειροτέρευση: από 43,5% το 1981 αυξήθηκε σε 64,3% το 1998. Οι ρυθμοί αύξησης της ανεργίας των γυναικών στον αστικό τομέα είναι ακόμη δραματικώς υψηλότερα σε σύγκριση με την αντίστοιχη ανεργία των αρρένων.

β. Η ανεργία στον αστικό τομέα αυξήθηκε με ελαφρώς βραδύτερο ρυθμό σε σύγκριση με την συνολική ανεργία, με συνέπεια το μερίδιο της αστικής ανεργίας από 82,9% το 1981 να πέσει στο 78,2% το 1998.

γ. Παρά τη διαμορφωθείσα εντύπωση από τα κατά καιρούς δημοσιεύματα, η ανεργία των νέων είναι μεν συγκριτικώς με άλλες ομάδες ηλικιών υψηλή, ωστόσο, έχει μειωθεί σημαντικά σε σύγκριση με το 1981.

δ. Είναι ενδιαφέρουσα η εικόνα που παρουσιάζει η εξέλιξη της ανεργίας με κριτήριο το επίπεδο εκπαίδευσης. Εντοπίζεται σαφής τάση μείωσης του μεριδίου των χαμηλού επιπέδου εκπαίδευσης, καθώς και των ανωτάτης εκπαίδευσης ατόμων στο σύνολο της ανεργίας. Η ανεργία στα άτομα μέσης εκπαίδευσης και ανωτέρας τεχνικής εκπαίδευσης εμφανίζει σαφή αυξητική τάση. Παρατηρείται, ωστόσο, διαφοροποίηση στα σχετικά ποσοστά μεταξύ αρρένων και θηλέων. Στο επίπεδο μέσης εκπαίδευσης η ανεργία των αρρένων ως σχετικό μέγεθος αυξάνεται, ενώ στο επίπεδο στοιχειώδους εκπαίδευσης και κάτω μειώνεται. Η διαπίστωση αυτή είναι συνεπής με την παρατηρηθείσα βελτίωση της θέσεως των θηλέων όσον αφορά στην ανεργία για την ομάδα ηλικιών 14-25

ετών. Εξάλλου, η σχετικώς καλύτερη εικόνα που εμφανίζει η ανεργία των γυναικών στα χαμηλά επίπεδα εκπαίδευσης οφείλεται στους νέους ανέργους.

Από τη σύγκριση των μικρο-χαρακτηριστικών της ανεργίας μεταξύ Ελλάδος και λοιπών χωρών της ΕΕ-15 προκύπτουν οι ακόλουθες διαπιστώσεις:

- (α) Η συγκριτικώς χαμηλή σχέση «εργατικό δυναμικό / πληθυσμός» που παρατηρείται στη χώρα μας υποδηλώνει την ύπαρξη σημαντικών αφανών αποθεμάτων ανεργίας. Κατ' αρχήν, όσο μικρότερη είναι η εν λόγω σχέση, τόσο πιθανότερο είναι να αυξάνεται η ανεργία στο μέλλον για δεδομένα ρυθμό αναπτύξεως, τεχνολογικό εκσυγχρονισμό και αλλαγή δομών. Το σχετικό ποσοστό είναι για την Ελλάδα 49,7% έναντι 55,3% της ΕΕ-15. Η διαφορά αυτή εξηγείται κυρίως από την πολύ χαμηλή σχέση που χαρακτηρίζει το θήλυ τμήμα του πληθυσμού.
- (β) Η Ελλάδα εμφανίζει το υψηλότερο (αν και φθίνον) ποσοστό ανέργων (μαζί με την Ιταλία) στην ομάδα ηλικιών 15-24, και ένα από τα χαμηλότερα στην ομάδα 50 και άνω. Γενικώς, τα υψηλότερα ποσοστά ανέργων στην ομάδα 25-49 παρατηρούνται στις πλουσιότερες και πιο ώριμες οικονομίες και τα υψηλότερα για την ομάδα 15-24 παρατηρούνται στις λιγότερο αναπτυγμένες οικονομίες. Πιθανά αίτια, είναι το εκπαιδευτικό σύστημα σε συνδυασμό με τον βαθμό της συντελούμενης εφαρμογής των νέων τεχνολογιών, οι ισχύοντες θεσμοί στην αγορά εργασίας (απολύσεις κ.ά.) και τυχόντα εθνικο-κοινωνικά χαρακτηριστικά.
- (γ) Η σχέση «ανεργία ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού κάθε ομάδας ηλικιών» διαφοροποιείται εντόνως μεταξύ χωρών και ηλικιών. Δυσμενέστερη εμφανίζεται η εικόνα για την ομάδα 15-24. Τα συγκριτικώς υψηλότερα ποσοστά εμφανίζονται στις χώρες του Νότου. Η ερμηνεία του φαινομένου δεν είναι προφανής. Τα εκπαιδευτικά συστήματα και το σχετικό μέγεθος του αγροτικού τομέα ενδέχεται αν ενέχονται σε κάποιο βαθμό.
- (δ) Η Ελλάδα παρουσιάζει το χαμηλότερο ποσοστό ανέργων στο κατώτερο επίπεδο εκπαίδευσης (6,7% έναντι Μ.Ο.12,6%). Για την περίπτωση της Ελλάδος θα μπορούσε κανείς να αναζητήσει εξήγηση στη δομή της οικονομίας (γεωργία, τουρισμός, βιομηχανία τροφίμων και κλωστοϋφαντουργίας κ.λπ.) Αυτό, όμως, δεν εξηγεί τα συγκριτικώς χαμηλά ποσοστά που παρατηρούνται, επίσης, στην Αυστρία, Ολλανδία και Ηνωμένο Βασίλειο.

- (ε) Σε γενικές γραμμές η κατανομή των ανέργων με κριτήριο την διάρκεια ανεργίας δε φαίνεται να θέτει σε σημαντικά μειονεκτικότερη θέση την Ελλάδα. Έναντι μέσου όρου της Ευρώπης. 30% για τους ανέργους διαρκείας μεγαλύτερας των 2 ετών, το ποσοστό για την Ελλάδα είναι 33,2%. Για το διάστημα μεταξύ 12 και 24 μηνών η Ελλάδα εμφανίζεται με συγκριτικώς πολύ υψηλότερο ποσοστό. Είναι δε σε καλύτερη θέση μόνο σε σύγκριση με το Βέλγιο, την Ιταλία και την Ιρλανδία.
- (στ) Η Ελλάς εμφανίζεται, επίσης, με το υψηλότερο ποσοστό αυτοαπασχολούμενων στην Ε.Ε. Με μέσο όρο 17,1%, η Ελλάς έχει 45,7%, γεγονός που δεν μπορεί να αποδοθεί στον συγκριτικό βαθμό ανάπτυξεως. Το χαρακτηριστικό αυτό προοιωνίζεται δυσμενείς εξελίξεις στο μέτωπο της ανεργίας, διότι αποτελεί δυναμική πηγή τροφοδοτήσεως της ανεργίας. Εκτός εάν το χαρακτηριστικό αυτό αποτελεί στοιχείο της εθνικής μας ταυτότητας· στοιχείο δηλ. δομικό της κοινωνίας, δυσχερώς ανατρέψιμο.
- (ζ) Η κατανομή των ανέργων με κριτήριο τον κλάδο προελεύσεως, δείχνει ότι η Ελλάδα αποτελεί κάπως ιδιαίτερη περίπτωση, όχι ως προς τις γενικές τάσεις που είναι ομοιόμορφες για όλες τις χώρες-μέλη, όσο για την συγκριτική, ποσοτική σπουδαιότητα κάθε τομέα στην τροφοδότηση της ανεργίας. Ενώ διαθέτει τον μικρότερο συγκριτικώς τομέα δευτερογενούς παραγωγής από άποψη απασχολήσεως, ο τομέας αυτός είναι η συγκριτικά ισχυρότερη πηγή ανέργων. Το ίδιο ισχύει και για τις υπηρεσίες. Έχει τον μικρότερο τομέα υπηρεσιών στην κοινότητα (μαζί με την Πορτογαλία), και την συγκριτικώς υψηλότερα συμμετοχή του τομέα στη δημιουργία της ανεργίας. Αυτό εξηγείται από ενδεχόμενη σύγχυση στις σχετικές έρευνες, κατά τις οποίες τμήμα του αγροτικού ανέργου εργατικού δυναμικού δηλώνει προέλευση από τον τουρισμό.
- (η) Ακρως απογοητευτική είναι η διαπίστωση ότι η Ελλάδα είναι ουραγός στην προσπάθεια αναβαθμίσεως του απασχολούμενου εργατικού δυναμικού. Για το σύνολο της Ε.Ε το 7,3% του απασχολούμενου εργατικού δυναμικού τυγχάνει επαγγελματικής κατάρτισεως (επί 4 συνεχείς εβδομάδες προ της ημερομηνίας διενεργείας της έρευνας) έναντι μόνον 1% της Ελλάδος. Είναι δε τούτο απογοητευτικό, όχι μόνον για λόγους συγκρίσεως, αλλά και λόγω των μεγάλων αναγκών της χώρας σε ευχερώς προσαρμοζόμενο εργατικό δυναμικό στις ανάγκες της παραγωγικής διαδικασίας, ενόψει του ταχέως αυξανόμενου ποσοστού

της ανεργίας αλλά και των συντελουμένων ραγδαίων μεταβολών στην οικονομία, σε δομές, οργάνωση και τεχνολογία. Προκαλεί δε ιδιαίτερο προβληματισμό η αδράνεια που αντανακλάται στα χαμηλά ποσοστά καταρτιζομένων σε τομείς όπως ο τουρισμός (αναπτυξιακή άνθηση) και η Δημόσια Διοίκηση (άρση δυσλειτουργιών).

2. Αναπτυξιακές Προοπτικές και Ανεργία

- (α) Τα μεγέθη βασικών αναπτυξιακών παραμέτρων, ροπή προς αποταμίευση και οριακός κεφαλαιακός συντελεστής, έχουν διαμορφωθεί σε επίπεδα που δεν επιτρέπουν αισιόδοξη προοπτική όσον αφορά στην πραγματική σύγκλιση της οικονομίας. Με εύλογες παραδοχές ο μέσος ρυθμός αναπτύξεως της οικονομίας μέχρι το 2010 εκτιμάται ότι δυσχερώς θα υπερβεί το 3,5%.
- (β) Ο ανωτέρω ρυθμός αναπτύξεως είναι πιθανόν να μειώσει βαθμιαίως μέχρι το 2010 το ποσοστό της ανεργίας πλησίον του 5% επί του εργατικού δυναμικού.
- (γ) Η εξέλιξη αυτή ενόψει μειώσεως του εργατικού δυναμικού από την πλευρά της φυσικής αυξήσεως του πληθυσμού επισημαίνει ότι το εργατικό δυναμικό ενδέχεται να καταστεί από το 2010 και πέρα, εξίσου με την αποταμίευση, περιοριστικός παράγων της αναπτύξεως.
- (δ) Ωστόσο, οι υπάρχουσες αβεβαιότητες είναι μεγάλες και επιβάλλουν υιοθέτηση στρατηγικής αναπτύξεως, η οποία να αυξάνει την πιθανότητα επιταχύνσεως του ρυθμού αναπτύξεως και αυξήσεως της απασχολήσεως. Εν προκειμένω, επιβάλλεται ο εντοπισμός των κλάδων που συγκεντρώνουν τις σχετικές προϋποθέσεις και η παντοιοτρόπως ενίσχυση τούτων. Τέτοιοι κλάδοι είναι κατεξοχήν ο τουρισμός και ορισμένοι άλλοι κλάδοι, βασικώς, υπηρεσιών.
- (ε) Αν και η πιθανή ευνοϊκή επίπτωση από αλλαγή στις δομές, την οργάνωση και την τεχνολογία έχει ενσωματωθεί στον κεφαλαιακό συντελεστή, τυχούσα μεγαλύτερα επίπτωση θα επηρεάσει θετικά την ανάπτυξη (παραγωγικότητα) αλλά όχι και την απασχόληση.
- (στ) Η επί δεκαετίες εμμένουσα αδράνεια των παραγωγικών δυνάμεων, που αιτιάζει και τον χαμηλό ρυθμό αυξήσεως της παραγωγικότητας, προβληματίζει έντονα, και θα απαιτήσει κοινωνική αφύπνιση και ενεργό παρέμβαση από πολλές πλευρές

για να αποφευχθούν δυσάρεστες εκπλήξεις· δηλ. να αυξάνεται η παραγωγή - με την βοήθεια του αλλοδαπού εργατικού δυναμικού - και η ανεργία να μένει αμετάβλητη. Η κοινωνία μας, ως μέσος όρος, πάσχει από αυτό που έφερε στην επιφάνεια η περίπτωση του προσφάτου ανθρωποκτόνου ναυαγίου. Εκατοντάδες χιλιάδες πλοiάρια, μικρές Σάμινες, προσαράζουν καθημερινά, αλλά περνούν απαρατήρητα, καταγραφόμενα απλώς από τις στατιστικές ως ανεργία, χαμηλή παραγωγικότητα και βραδεία ανάπτυξη.

Η ελληνική οικονομία, ασφαλώς, δεν είναι Σάμινα. Πάντως, έχει πεπαλαιωμένο σκαρί και αδιάφορο και ανεπαρκώς εκπαιδευμένο πλήρωμα.

- (ζ) Οι δυνατότητες προσαρμογής της παραγωγικής διαδικασίας, ώστε να ανταποκρίνονται στις γνώσεις και δεξιότητες του εργατικού δυναμικού είναι εκ των πραγμάτων περιορισμένες. Είναι το εργατικό δυναμικό και το εκπαιδευτικό σύστημα που οφείλουν να συμβιβασθούν με το αναπόφευκτο και να υποταχθούν στις αδυσώπητες απαιτήσεις της αγοράς.
- (η) Η κινητοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων για ταχύτερη ανάπτυξη θα απαιτήσει παρεμβάσεις σε πολλά μέτωπα:
- την μεταναστευτική πολιτική
  - την εργασιακή πολιτική
  - την εκπαιδευτική πολιτική, και
  - την δημοσιονομική πολιτική

Για τις πολιτικές αυτές γίνεται εκτενής αναφορά στο Κεφάλαιο 7.

Στο σημείο αυτό, επισημαίνονται τα ακόλουθα:

- (i) Αποφυγή πάση θυσία μείωσης του κανονικού χρόνου εργασίας ενόψει της προβλεπομένης μακροπροθέσμου εξελίξεως του εργατικού δυναμικού και του μη αναστρεψίμου ενδεχομένης σχετικής ρυθμίσεως.
- (ii) Βαθμιαία απελευθέρωση και μείωση του κόστους των απολύσεων και καθορισμός της αμοιβής της εργασίας από τις δυνάμεις της αγοράς.
- (iii) Τα θέματα υπερωριακής απασχολήσεως, υπερεργασίας και τα της αμοιβής αυτών να αφεθούν στην διακριτική ευχέρεια της επιχειρήσεως.

- (iv) Μείωση της φορολογίας και δραστική μείωση των κυβερνητικών δαπανών. Η μείωση της φορολογίας αυξάνει την ιδιωτική ροπή προς αποταμίευση, η δε μείωση των κρατικών δαπανών επιτρέπει την μείωση του εμμέσου κόστους εργασίας στους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας απ' όπου αναμένεται να προέλθει ανάπτυξη και μείωση της ανεργίας.
- (θ) Η καταπολέμηση της ανεργίας, στην στρατηγική της διάσταση, πρέπει να στοχεύει στην αύξηση βιώσιμης απασχολήσεως. Η διάθεση πόρων με άμεσο στόχο την ανεργία συνιστά σπατάλη πόρων και συνεπάγεται μακροβιότητα για την ανεργία. Όλες οι παρεμβάσεις που θέτουν όρους απασχολήσεως ως προϋπόθεση οποιασδήποτε ρυθμίσεως ευνοούσας την ανάπτυξη, είτε πρόκειται για επιχορήγηση, είτε για χορήγηση αδειας κτλ., αντιστρατεύονται, τελικώς, προς την ανάπτυξη και την μακροπροθέσμως βιώσιμη μείωση της ανεργίας.